

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

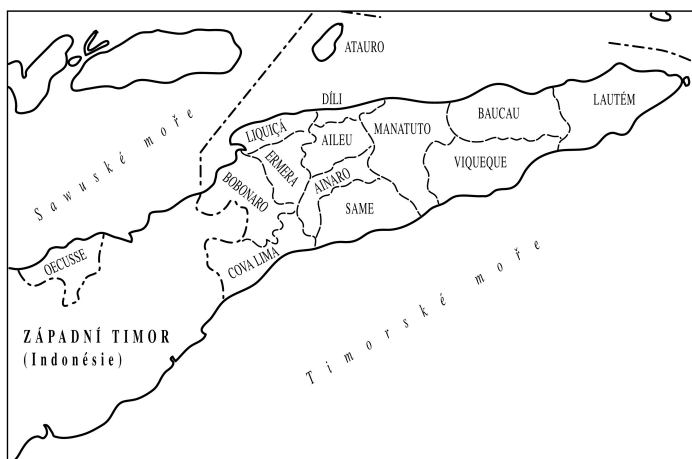
VÝCHODNÍ TIMOR

Jan Klíma

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Východní Timor

JAN KLÍMA

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2003

*A Roque Rodrigues
cujo optimismo me inspirou para tentar contribuir
à liberdade do povo Maubere.*

© Doc. PhDr. Jan Klíma, 2003
© Libri, 2003

ISBN 80-7277-203-1

Obsah

Seznam použitých zkratek	7
Periférie koloniálních říší	9
V šeru dávných věků	9
Cizinci přicházejí	12
Mauberové mezi Portugalci a Holanďany	17
Svobodný protektorát	22
Ve slábnoucím impériu	26
Na okraji Salazarova Nového státu	33
Republika	33
Válečný rozvrat	39
Čekání a nejistota	46
Marný pokus o modernizaci	49
Chaotická demokratizace	55
Nechtěná revoluce	55
Nezdařená dekolonizace	59
Od demokracie k občanské válce	62
Krvavá pře	66
Ukvapená nezávislost	71
Nejtěžší zkouška	76
Okupace	76
Neznámá válka na konci světa	80
Genocida a odpor	84
Masakr na hřbitově Santa Cruz	88
Dlouhá cesta ke světlu	92
Těžce vykoupená svoboda	97
Referendum – krev a vítězství	97
Nezávislost	100
Česko-východotimorské styky	104
Výběr z literatury	107
Encyklopedické heslo	111
Několik užitečných slov a frází	115

Seznam použitých zkratek

- ACP-EEC – *Africa, Caribic, Pacific-European Economic Community*, meziparlamentní orgán afrických, karibských a tichomořských států a Evropského hospodářského společenství
- ACTU – *Australian Council of Trade Unions*, Rada australských odborů
- AITI – *Associação para a Integração de Timor na Indonésia*, Sdružení pro integraci Timoru do Indonésie, polit. strana
- APODETI – *Associação Popular Democrática Timorenses*, Timorské lidové demokratické sdružení, politická strana
- ASDT – *Associação Social-Democrática Timorenses*, Timorské sociálně demokratické sdružení, polit. strana
- ASEAN – *Association of South East Asian Nations*, Sdružení národů (států) jihovýchodní Asie
- AST – *Associação Socialista Timorenses*, Timorské socialistické sdružení, politická strana
- CCFD – *Comissão Coordenadora da Frente Diplomática*, Koordinační komise diplomatické fronty, orgán pro zahraniční agitaci východotimorské rezistence
- CNRM – *Conselho Nacional da Resistência Maubere*, Národní rada mauberského (východotimorského) odporu
- CPLP – *Comunidade dos Países de Língua Portuguesa*, Společenství zemí s portugalským jazykem
- DGS – *Direcção Geral de Segurança*, Vrchní ředitelství bezpečnosti, název politické policie v Portugalsku za Marcela Caetana
- FALINTIL – *Forças Armadas de Libertação Nacional de Timor Leste*, Ozbrojené síly pro národní osvobození Východního Timoru
- FRELIMO – *Frente de Libertação de Moçambique*, Mosambická osvobozená fronta, nacionalistické ozbrojené hnutí
- FRETILIN – *Frente Revolucionária de Timor Leste Independente*, Revoluční fronta za nezávislý Východní Timor, nacionalistická organizace, nyní politická strana

- INTERFET – *International Forces for East Timor*, Mezinárodní síly pro Východní Timor, pořádková mise OSN
- JSN – *Junta de Salvação Nacional*, Výbor národní spásy, nejvyšší portugalský revoluční orgán
- KOTA – *Klibur Oan Timur Açuain* (název v jazyce tetum), Sdružení hrdinných synů Timoru, politická strana
- MAC – *Movimento Anti-Comunista*, Protikomunistické hnutí, vojensko-politická koalice některých východotimorských stran
- MFA – *Movimento das Forças Armadas*, Hnutí ozbrojených sil, orgán portugalské revoluce
- MLSTP – *Movimento de Libertação de São Tomé e Príncipe*, Hnutí za osvobození svatého Tomáše a Princova ostrova, nacionalistická organizace
- MPLA – *Movimento Popular de Libertação de Angola*, Angolské lidové osvobozené hnutí, nacionalistická ozbrojená organizace, nyní politická strana
- OPM – *Organizasi Papua Merdeka*, Organizace papuánské svobody, odbojové hnutí na Západním Irianu
- PAIGC – *Partido Africano de Independência da Guiné e Cabo Verde*, Strana africké nezávislosti Guineje a Kapverd, nacionalistické odbojové hnutí
- PD – *Partido Democrático*, Demokratická strana
- PIDE – *Polícia Internacional e de Defesa de Estado*, Mezinárodní policie obrany státu, politická policie Salazarova autoritativního režimu v Portugalsku
- PT – *Partido Trabalhista*, Strana práce (Labouristická strana)
- SDTL – *Social-Demócratas de Timor Leste*, Východotimorští sociální demokraté, politická strana
- UDT – *União Democrática Timorense*, Timorská demokratická unie, politická strana
- UNAMET – *United Nations Assistance Mission for East Timor*, Mise OSN pro pomoc Východnímu Timoru
- UNMISET – *United Nations Mission of Support in East Timor*, Podpůrná mise OSN na Východním Timoru
- UNTAET – *United Nations Transitional Administration in East Timor*, Dočasná správa OSN na Východním Timoru

Periférie koloniálních říší

V šeru dávných věků

Dramatické politické události nedávné doby stejně jako předchozí koloniální minulost způsobily, že na Malých Sundách proběhlo jen málo výzkumů, které by nezvratně prokázaly původ nynějšího obyvatelstva. Archeologické nálezy jsou do té míry ojedinělé a analogie tak nejisté, že zatím není možné přesně a souvisle vylíčit počátky lidské společnosti na území dnešního Východního Timoru. Některá fakta se zdají potvrzovat domněnku, že Timor obývali už hominidní předchůdci člověka. Sám *Homo sapiens* se tu však objevil až v mezolitu (střední době kamenné). Právě z těchto časů pravděpodobně pocházejí skalní malby v kraji Tutuala. Vyobrazené symboly mají magický smysl stejně jako podobné výtvary ze severu Austrálie, z Nové Guineje a některých ostrovů východní Indonésie.

V mezolitu, někdy kolem roku 7000 př. Kr., se objevil nejstarší ze čtyř rasových typů, které se pak smísily do nynější východotimorské populace; védsko-australoidní typ člověka měl podobné rysy, jimiž se vyznačují australští domorodci nebo Védové na Srí Lance. Tyto rysy dodnes převažují u 10 až 15 % obyvatel země.

Další skupina obyvatel – asi 8 % – má svůj původ v papuánsko-melanéských přistěhovalcích. Někdy kolem roku 3500 totiž ostrova dosáhli negroidi (zcela nepřibuzní africkým černochům) takzvané kultury oválných kladiv. Z této migrační vlny se dodnes zachovalo přinejmenším pět východotimorských jazyků – *fataluku*, *makalere*, *makasai*, *midik* a *bunak*.

Hlavní masa předků dnešních Východotimořanů na ostrov pronikla při velkém rozptylu protomalajského praetnika kolem roku 2500 př. Kr. Tito lidé mladší doby kamenné cestující na typických člunech či prámech s vahadlem od ostrova k ostrovu se usazovali na výhodných místech a stavěli tu své domy na kůlech. Pěstovali obilniny, využívali domestikovaných buvolů, rozvíjeli hrnčířství, košíkářství a tkaní látek. Pro počáteční fázi

jejich působení na ostrově bylo charakteristické čtyřhranné kladivo, podle něhož se jejich neolitická kultura pozná. Z tohoto protomalajského obyvatelstva s europoidními rysy pochází 60 % dnešního východotimorského národa a všechny zbývající domácí jazyky náležející do austronéské nebo malajsko-poly-néské skupiny.

Posledních přibližně 20 % obyvatelstva má původ v takzvané deuteromalajské rase, která vznikla sloučením mongoloidní a protomalajské krve.

Rozmanitost populačních elementů způsobila velké rozdíly v timorských jazycích, zvycích a kulturách. Lokální a kmenovou pestrost vyrovnávaly nejprve některé převažující společné zvyky náboženské povahy, později pak náboženský tlak portugalského katolicismu. Původně byli zdejší lidé animisté, nedotčení hinduistickým nebo muslimským vlivem. Jejich abstraktní bůh se nazýval *Maromak*, což v nejužívanějším ostrovním jazyce *tetum* znamená Zářící. Existovaly sošky symbolizující mužská (*Baku-Mau*) a ženská (*Mau-Bonak*) božstva plodnosti, které se dodnes dochovaly na ostrově Atauro. Obřady a kult se soustřeďovaly především na uctívání předků a posvátných předmětů (*lulik* = posvátný, nedotknutelný) pokládaných za nositele nadpřirozené moci, často byly uctíványi předměty kameny. Posvátné domy (*uma-lulik* nebo *ama-lulik*) uchovávající takové předměty byly tedy jakýmsi chrámy. Běžně se prováděly obětní obřady za déšť, plodnost země, hojnost ryb, plodnost a zdraví lidí i zvířat, nebo za úspěch určité činnosti. Při obřadech se obvykle pojídalo maso obětovaných buvolů, prasat nebo jiných cenných zvířat. Mezi obětními obřady vynikala svou časovou a organizační náročností pohřební ceremonie *hakoi-mate* zaměřená na nasycení duše mrtvého. Šamani znali nesčetné prostředky (*matakau*) na zapuzování zlých duchů nebo na ovlivňování lidí na dálku: figurína krokodýla měla kupříkladu zajistit, že zloděje potrestá krokodýl tím, že ho sežere, kámen měl provinilci přivodit bolesti břicha atd.

Mezi duchovními produkty byly oblíbeny příběhy ústně a z paměti šířené specializovanými „pány slova“ (*lia-na'in*). Vysoký statut těchto vypravěčů podporovala jejich nezbytná účast na tradičních obřadech i fakt, že bývali hlídači posvátných předmětů *lulik*. Předávané texty byly buď prozaické nebo ver-

šované paměti (*ai-knanoik*) či písni (*ai-knananuk*) určené ke zpěvnímu přednesu.

Lidová hudba se opírala převážně o bicí nástroje. Kromě bubnů s koženou blánou či kovových gongů se však používaly také rákosové píšťaly a *lakadou*, bambusový válec s podélnými zářezy uvolňujícími jakási vlákna, na něž se dalo brnkat jako na struny. Dřevěné signální píšťaly umožňovaly dorozumívání na dálku v horském terénu. Teprve mnohem později přivezli cizinci řadu bubínků, kastanět, tamburín, kytar a smyčcových nástrojů (dodnes vyráběných podomácku) evropského typu.

V synkretických projevech lidové kultury měl nezastupitelnou úlohu tanec. Dodnes se zachoval populární tanec *tebedai*, při němž ženy v rytmu bubnů pomalu postupují dokola v řadě, zatímco muži před nimi provádějí rytmické pohyby doprovázené máváním šátky. Při tanci *tebe* vytvoří účastníci velký kruh, který se pomalu pohybuje pouze podle rytmu prozpěvovaných žertovných písní. Mezi muži si uchoval svůj význam válečný tanec *loro-sa'e* oslavující vítězství; původně končival uříznutím hlavy zajatého nepřítele.

Materiální kultura se příliš nelišila od sousedních etnik. Obvyklé žvýkání betelu s vápnem si vynutilo výrobu krásně dekorovaných nádob z bambusu nebo tykví, v nichž se uchovávaly potřeby ke žvýkání včetně vápna připravovaného z mušlí. Na keramice i jiných výtvorech převládal vlnitý ornament, ale také háčky, spirály a jejich složité kombinace. Okrouhlé přizemní domy s kuželovou střechou stavěné z přírodních materiálů na západě se vymykaly z pravidla vyvýšených kolových staveb obvyklých na většině území; na východě mezi obcemi Baucau a Lautém se stavěly vysoké domy na čtyřech mohutných pilířích o výšce až dva metry, s obytným patrem a podkrovím pod příkrou vysokou střechou. Pod obytným patrem se držela domácí zvířata, otevřené stěny obytné etáže dovolovaly ženám vysedávat směrem do volného prostoru a tkát látky. Společenským a slavnostním oděvem žen i mužů byl *sarong*, dekorativní látka ovinutá kolem těla, při práci se však obě pohlaví spokojila s malou bederní rouškou. Ženy dokázaly na jednoduchých stavech utkat i složité zdobené látky.

Více než ženy se ovšem zdobili muži-válečníci. Jejich vlasy vyzvedával hřeben nebo čelenka, složité rotangové konstrukce

umožňující pochlubit se vějířem per se často opíraly o jakýsi pancíř upevněný na zádech. Bojovníci stavěli na odívání své zuby zdobené zlatem, napodobeniny buvolích rohů z různých materiálů včetně stříbra, především své zbraně. Kromě luků a šípů, zdobených válečných seker a mečů používali i foukačky s bambusovými nebo palmovými šipkami utěsněnými před vystřelením bavlou. Parádní kopí byla mnohdy vyzdobena srstí zvířat, nebo i lidskými vlasy. Lovci lebek se ve starých dobách pyšnili svými trofeji a zkušený válečník obvykle učil své syny krutému řemeslu tím, že nutil děti useknout zajatci hlavu.

Lidé, kteří se na Timoru usídlili, věrně odráželi složitou etnickou a kulturní mozaiku celého prostoru jihovýchodní Asie také svou politickou nejednotností. Žili v klanech a kmenech, které mezi sebou často bojovaly a nejspíš také pro válečné účely vytvářely a zase rozpouštěly koalice či federace. Ve společenské organizaci některých komunit se uplatňovaly zbytky matriarchátu. Na některých místech se dlouho zachovával nákup ženicha, který se musel osvědčit v domě nevěsty, než si ji směl vzít. Pestrost obyvatelstva projevující se v bohatě diferencované kultuře, obyčejích, oděvech, stavbách, mluvě, nástrojích či stravování se ještě zvýšila, když na ostrov začali pronikat asijské a po nich i evropské obchodníky s kořením, dřevem a zemědělskými produkty.

Cizinci přicházejí

Na počátku 2. tisíciletí křesťanského letopočtu se na Jávě začala tvořit významná mocensko-kulturní centra. Jako svůj náboženský základ přijala hinduismus šířící se z Indie. Timor se dostal na okraj sféry vlivu říší Kadiri (1049–1222) a Madjapahit (1293–1527), ale indojavánská civilizace poznamenala vzdálenou periferii Malých Sund jen nepatrně. Pouze typicky hinduistické tance v kraji Suai svědčí o málo znatelném ovlivnění timorské kultury dalekou inspirací.

V 15. století se začali pravidelně dotýkat východosundských ostrovů Malajci z muslimského království s centrem v Malace. Obchodníci postupně ovlivnili oděv a kuchyni pobřežních populací, vyměňovali si s nimi zkušenosti týkající se rybářství a námořní navigace. Nepodařilo se jim ovšem prosadit na Timoru

islám. Trvalým přínosem však zůstaly četné jazykové výpůjčky z malajštiny, která se jako jazyk mezinárodní komunikace rozšířila po rozsáhlém prostoru sundských ostrovů, aby se nakonec stala základem indonéštiny (*bahasa indonesia*).

Při hledání vzácného santálového dřeva dosáhli Timoru pravděpodobně na počátku 15. století Číňané. Dokumenty dynastie Ming z roku 1436 hodnotí obchodní význam Timoru, který je popisován jako místo, „kde jsou hory pokryté santálovými lesy, ale kde země nedává nic jiného.“ Obchodníci z Říše středu přesto na Timor nezapomněli a později se na ostrově začali v malém množství usazovat. Nenacházeli zde ovšem tak přívětivé prostředí jako na výhodnějších ostrovních základnách, proto se nakonec čínský kulturní, jazykový a zvykový vliv projevil jen okrajově.

Na přelomu 15. a 16. století se v Indickém oceánu poprvé objevili zdatní plavci a obchodníci z daleké Evropy. Poté, co Vasco da Gama v květnu 1498 navázal styk s Indií, pronikali Portugalci dál na východ. Afonso de Albuquerque dobyl v srpnu roku 1511 Malaku a dal tu ihned stavět mohutnou pevnost. Tím se Portugalcům otevřela bezpečná cesta i do západního Pacifiku. Neprodleně hledali ostrovy koření, které by jim zajistily obrovské zisky v Evropě. Na přelomu let 1511 a 1512 spatřila Timor portugalská výprava: tehdy António de Abreu, Francisco Serrão a Simão Bisagudo propluli z Malaky kolem celé pozdější Indonésie až k Molukám. Serrão po dvojím ztroskotání dosáhl Ternate, kde objevil vysněný ráj s hojností zázvoru, hřebíčku, skořice, pepře a dalšího koření, ale v tomto ráji také zemřel. Abreu se dotkl ostrovů Solor a Flores (zvaného dosud portugalsky podle mysu květů *Cabo de Flores*), a když se po plavbě kolem Jávy v prosinci vrátil do Malaky s nákladem muškátového oříšku a jeho aromatické slupky zvané *macis* nebo *maça*, vyprávěl i o velkém ostrovu na jihovýchodním konci archipelagu. V portugalském atlase zpracovaném v roce 1513 nebo 1514 už lze Timor nalézt.

Guvernér Malaky Rui de Brito Patalim referuje v dopise ze 6. ledna 1514 také o vzdálené zemi: „Timor je ostrov za Jávou, má mnoho santálu, mnoho medu a mnoho vosku, nejsou tam vory a čluny pro plavbu; je to velký ostrov...“ Brzy nato žádal Patalim, aby se upevnila moc portugalského krále nad Molu-

kami, Bandskými ostrovy, Timorem a Jávou, ať už smlouvami s náčelníky, nebo ještě lépe vysláním velké ozbrojené lodi, která by zastrašila místní válečníky. Hrstka Portugalců se zatím v Orientě věnovala především obsazování indického pobřeží, ale už v roce 1514 se křesťanští obchodníci s etnicky smíšenými posádkami dotkli břehů jižní Číny a k čínskému císaři vyslali roku 1517 dokonce svého posla. V době, kdy se portugalské aktivity rozprostřely po nekonečných plochách zeměkoule od Brazílie až po Čínu, stál Timor zcela na okraji portugalského zájmu i obchodních a kolonizačních možností.

Přesto Timor lákal. Jeden z prvních Portugalců, kteří ostrov navštívili, Duarte Barbosa, napsal v roce 1518, že „je tam hojnost bílého santálového dřeva, které si muslimové v Indii a Persii velmi cení...“. Timořané byli Portugalcům navíc sympatičtí; velitel Malaky psal roku 1518 králi Manuelovi do Lisabonu, že islám je tu zakázán, neboť místní drobní náčelníci (*liurai*) mají vůči muslimům přirozenou averzi. Potvrdil to Afonso de Castro, když napsal, že „na Timoru se nedá nalézt ani vzdálená stopa islámských vesnic a v různých dialektech, jimiž se na ostrově mluví, není ani jediné slovo arabského původu“.

Timoru si všiml také kronikář Magalhãesovy a Elcanovy první cesty kolem světa Antonio Pigafetta. Poněkud chaoticky, ale s velkým zájmem a celkem podrobně vylíčil italský světoběžník právě ostrovy, kam už Portugalci z Malaky pravidelně zajižďeli nakládat santálové dřevo, hřebíček a jiné koření. Poté, co na Filipínách zahynul portugalský velitel španělské expedice, se zbytek flotily vracel domů: „V noci z úterka na středu 11. února 1522 jsme vypluli z ostrova Timor... V sobotu 6. září 1522 jsme vpluli do zálivu San Lucaru a bylo nás jen osmnáct mužů a po většinou nemocných. Ostatní, v počtu šedesát, s nimiž jsme z Moluk vypluli, buď hladem pomřeli, nebo na ostrov Timor uprchli, nebo byli za své přestupky zabiti...“

Právě v roce 1522 si Portugalci smluvně zajistili spojení knížete státu Bantam na Jávě. Odtud mohli postupovat dál na východ. V červnu roku 1522 zahájil António de Brito stavbu portugalské pevnosti na moluckém Tidoru. Smlouvy uzavírané s králem Moluk umožňovaly Portugalcům rozsáhlé obchody v oblasti oplývající kořením, do níž Timor patřil. Dohoda se Španělskem z února 1524 a nakonec smlouva ze Zaragoza

ratifikovaná Španělskem 23. dubna 1529 pojistily Portugalcům monopolní působení právě mezi Molukami, Timorem a ostrovy Velkých Sund.

Bula papeže Pavla III. z 3. listopadu 1534 založila biskupství v indické Goe, bula Pavla IV. ze 4. února 1557 posunula síť katolických biskupství až do Malaky. Duchovní *conquista* Orientu podporovala portugalskou expanzi. Zatímco svatý František Xaverský, který přijel do Goy 6. května 1542, mířil přes Ambon a Moluky (1546) a poté přes Malaku (1549) až do Japonska a poté do Číny, kde 3. prosince 1552 zemřel, evangelizace jihovýchodního ostrovního světa se ujali dominikáni. Pravděpodobně roku 1556 se na Timoru vylodil bratr António Taveira, ať už náhodou, nebo jako vyslanec malackého biskupství. Kolem roku 1560 se bratr Luís Fróis, který jinak věnoval svou pozornost především Japonsku, v jednom dopise zmínil, že jeden z timorských králů žádal o vyslání duchovního, který by ho uvedl do katolické víry. Mezi lety 1559 a 1562 si dominikáni zřídili opevněné základny na ostrovech Flores a Solor, a aby tu existenčně přežili, věnovali se spíš obchodu a obraně než spirituálním meditacím. Na Soloru zřídil António da Cruz malý klášter, ježmuž ovšem znepřijemňovaly existenci neustávající útoky z moře. Teprve po vybudování pevnosti z kamene tu mohli dominikáni zbudovat výstavnější kostelík Panny Marie Sedmiboletné s přilehlým malým seminářem a za hradbami pak další kostel sv. Jana Křtitele. Z Timoru tradičně dováželi dominikáni santálové dřevo. Těsně po roce 1562 dávaly všechny tři východoinдонéské ostrovy šest až osm tisíc *quintalů* (1 *quintal* = 58,76 kg) voňavého santálového dřeva.

Z ostrova pocházelo zatím důležitější zboží než lidé; santálové dřevo zapadalo do oběhu obchodu s dary jihovýchodní Asie. Jeho trasy se sbíhaly v Malace a odtud putovalo zboží do Bengálského zálivu i do Číny, do Barmy i na Malabarské pobřeží, často také přímo do Portugalska. Při obchodních transakcích se běloši setkávali s Timořany a vyjadřovali se o obyvatelích vzdáleného ostrova jak obdivně, tak s despektem. Osório de Castro se domníval, že ostrované znají všechny důležité vynálezy lidstva, mají „zemědělskou a pastýřskou civilizaci se zajímavými rysy volebně-dědičné monarchie a významné umělecké projevy“. Naopak kněz Baltazar Dias napsal v roce 1559,

že Timořané „jsou nejzvířetějším lidem, který existuje v těchto končinách. Nic neuctívají, nemají ani žádné idoly. Udělají vše, co jim Portugalci řeknou...“

Portugalci nebyli pány situace nikde na Východě. V Indii čelili neustávajícímu odporu mocných a lidnatých domácích států, bránili se v Malace, v Číně se museli podřídit vůli mandarinů z Kantonu, jimž se příliš nezamlouvalo ani zřízení biskupství v Macau bulou Řehoře XIII. z 23. ledna 1575. Na dalekých ostrovech jihovýchodu pocítovala hrstka dominikánů, později františkánů a dalších Portugalců neustálé existenční ohrožení. Přesto se tu rychle šířil jejich vliv způsobem pro románské dobrodruhy nejtypičtějším: od Malaky daleko na východ početně rostla zvláštní národnost portugalsko-domorodých míšenců zvaných *topasi*. Potomci portugalských mužů a malajsko-indonéských žen násobily nepatrné kapacity bělochů, posilovaly možnosti obchodu i obrany.

Právě *topasi* tvořili jádro mušketýrů, kteří přijeli v roce 1575 po mnoha naléhavých výzvách na ozbrojené galeoně chránit mnichy a první kolonisty na Floresu a Soloru. Nedostatkem srážek pronásledovaný Flores a neúrodný Solor si říkaly o úrodnější doplněk. Proto se mniši usnesli vybudovat svou novou základnu na sousedním Timoru. Podle evropského podání, které domácí prameny nemohou potvrdit, vystoupil na timorském břehu z lodi bratr António da Cruz beze zbraní, pouze s křížem v ruce. Pronikl až ke králi (*dató*) Amarassemu a při magickém obřadu náčelníka pokřtil. Tak se na ostrově uchytilo křesťanství – a podle portugalské představy začala také okupace Timoru. Menšina křesťanských domorodců zvaných v jazyce tetum *serani* se zatím vymykala z většinového pravidla běžného animistického uctívání kamenů, zvířat, studní, potoků či předmětů nadaných příznivou či ničivou mocí. Přítomnost Evropanů byla neznatelná a okrajová, a protože běloši za sebou neměli vojenskou moc, nemohli zatím podstatněji pozměnit domácí zvyky a poměry.

Sami Portugalci se neradi podřizovali jakékoli autoritě, ideálem každé skupiny bylo počínat si v obrovských prostorách Asie nezávisle a těžit finančně či jinak ze svobody dané skutečností, že vzdálené úřady nemohou jednotlivá portugalská ohniska kontrolovat. Když místokrál portugalské Indie roku